

Strängnensisk tidegård under den liturgiska stridens tid

Av hittills kända liturgiska musikhandskrifter från perioden 1570–1600 finnas endast tre med säker strängnensisk proveniens, nämligen den äldre Ösmohandskriften (1582), Strängnäs mässbok nr 2, efter fyndorten numera ofta kallad Torresundsbooken (1) (omkr. 1580) och Strängnäs mässbok nr 1 (1580–1590-talet). Såsom trolig Strängnäsandskrift räknar Jacobsson även den s.k. Ordo Canendi (1584) (2). Liturghistorikern måste, med tanke på Strängnäs stifts centrala roll i den Liturgiska Striden under 1570- och 1580-talet, beklaga denna brist på ett viktigt källmaterial. Ytterst glädjande är därför upptäckten av ytterligare en strängnensisk musikhandskrift från detta skede. Codexen, som tillhör Fogdö kyrka strax utanför Strängnäs, bidrar på sitt sätt till ökad kännedom om stiftets tidegårdspraxis vid tiden omkring år 1580.

I kyrkoarkivet i Fogdö, en mil nordväst om Strängnäs i Domprosteriets kontrakt, förvaras en musikhandskrift, som icke tidigare har uppmärksammats. Genom ett meddelande av docenten Eric Segelberg i Upsala blev dess existens känd för författaren, som i en uppsats på kandidatseminariet i praktisk teologi i Upsala vårterminen 1959 redovisade sina iakttagelser beträffande sångbokens innehåll och proveniens. Kontraktspros-

ten Pehr Edwall fick vid samma tid genom författarens förmedling tillgång till handskriften i och för kontroll av det strängnensiska tidegårdsmaterialet i sin opublicerade licentiatsavhandling Tidegården i den svenska kyrkan under 1500- och 1600-talen.

Handskriften upptages som nummer 1 i kyrkans arkiv. Inventarieförteckningen från 1928 betecknar den som ”1 gammal handskriven messbok, på latin – in quarto”. En närmare undersökning ger vid handen att det är en liber cantus av övervägande antifonal karaktär.

Handskriftsbeskrivning

Fogdöboken är en pappershandskrift i litet kvartoförmåt cirka 16 × 20 cm. Den är bunden i ett äldre, enkelt, brunt skinnband med överklädda träpärmar. Pärmarna prydas av ett mönster bestående av fyra strecktecknade ramar i blindpressning placerade kring ett rektangulärt mittfält. Korsvis diagonalt över pärmens hela bredd löper ett band med samma mönster som ramarnas. Bokband liknande detta, utförda av Stockholmsbokbindarna Bartolomeus (1527–1538),

¹ se t.ex. J. Jacobsson Mässans budskap (1958) s. 131.

² Jacobsson a.a.s. 135 f.m. not 40 och därstädes anf.litteratur. Edwall, i not 29 anført arb. s. 106 hänför dock hs till ärkestiftet.

Hans Pedersson (1534— ?) och Per Larsson (1582—1603?) ha bevarats i Stockholms stadsarkiv, Kungl. Biblioteket och Upsala Universitetsbibliotek. (3)

Fogdöboken är numera mycket nött. Pärmarernas skinnklädsel är repig och delvis uppriven. Skinnryggen är till hälften bortsliten. På pärmspeglarna sitta rester av skilda lager gammalt pärmpapper. I handskriftens samtliga lägg finnas flera gamla bindningshål. Detta tyder på, att såväl boken som bokbandet har upplevt flera bindningar.

Handskriften omfattar i dag 72 blad. Dessa fördela sig på 10 lägg med 6—8 blad per lägg. Sekundär foliering med blyerts har införts i enlighet med nuvarande omfång. En och samma papperssort har genomgående använts. Papperet är tjockt och av god kvalitet. Ett vattenmärke är synligt på flera ställen. Dess exakta utseende är svårt att fastställa. Märket är oftast beläget tätt invid papperets vikning i bokryggen och är därför nästan omöjligt att fånga i helfigur. Enligt vad författaren med bistånd av expertis (4) har kunnat utröna, föreställer märket tre femuddiga tulpankalkar sammanfogade i form av en treklöver. Ett märke av denna typ, icke fullt identiskt med Fogdöbokens, visar Briquet under nummer 6683 och 6684. (5) Papper av denna sort har tillverkats i Italien under senare hälften av 1500-talet. Briquet anger årtalsserien 1545—1550, 1555—1566, 1570.

Codexen synes vara bunden efter skrivningen. De enskilda läggen äro försedda med custoder. Sidornas skrivyta är cirka 12,5 × 14,5 cm. En och samme skrivare har skrivit hela boken. Hans

Benedicamus De Domina nostra

(Fogdöboken fol 2 v)

Be - ne - di - ca - mus in
 Lau - dem chri - sti qui matrem su - am Ma -
 ri - am be - ne - dix - it in æ - ter - num
 Do - mi - no

handstil är en jämn och prydlig sen 1500-talskursiv. Anfangutsmyckningar, dock utan färgläggning förekomma genomgående. På ett par ställen (i Mikaeliofficiet och tonariet) ha anfångens konturer uppritats men icke ifyllts.

Den fyrlinjiga korallnotskriften med 7 notsystem per sida har det typiskt efterreformatoriska utseendet, som visar påverkan av mensuralnotskriften. Egentliga ligaturer saknas. Dock förekomma en och annan porrectus samt antydningar till några andra klassiska former, såsom podatus, scandicus och climacus. Vanligen skrives noten med ett lodrätt fint streck till vänster och själva notkroppen med ett kraftigare streck snett ned åt höger.

Språket i handskriften är mestadels

³ A. Hedberg: Stockholms bokbindare 1460—1880 bd. I (1949) s. 13—17, 42 pl. 6—9, 28.

⁴ Riksarkivets vattenmärkesexpert läroverksadj. G. Liljedahl har benäget lämnat förf. sitt bistånd vid undersökningen av papperet i handskriften.

⁵ C.M. Briquet: Les filigranes II (1923).

latin. Svenska förekommer dock i ett parti med *Benedicamus*-versiklar (fol. 1r – 2v), i översättningar till *Te Deum* (fol. 6r – 7v) samt till sekvenserna för Jul (fol. 9v – 11v) och Påsk (fol. 12v – 14r).

Handskriften saknar i dag vissa blad, vilket bl.a. visas av pappersfalsar och rester av bokbindarsnören, som sitta invid bokryggen. Före nuvarande fol. 1, som börjar mitt i en *Benedicamus*-formel, finns en lakun på tre hela lägg om sammanlagt 24 blad. I nuvarande första lägget saknas sista bladet (efter fol. 7). Detta blad har upptagit slutet av *Te Deum* på svenska. Tredje lägget saknar likaså sina två sista blad (efter fol. 21). Härigenom har bl.a. Trefaldighetssekvensen berövats sin slutstrof. Även i tionde lägget saknas de två sista bladen (efter fol. 72). Den tonarius, som börjar på fol. 70v avbrytes härigenom efter tredje tonartens formler för tidegårdens *canticumpsalmodi*. Efter det defekta tionde lägget gapar i handskriftens slut åter en stor lakun. Här kan förlusten uppskattas till åtminstone fem hela lägg, d.v.s. minst 40 blad. Fogdöboken hör sålunda ursprungligen ha omfattat cirka 150 blad.

På pärmspeglarna och i handskriftens marginaler finns ett flertal anteckningar samt diverse pennklotter. Av särskilt intresse äro ett par notiser med tydlig anknytning till Fogdö socken. I nedre kanten på främre pärmspegeln läses sålunda i urblekt bläckskrift orden "*Liber ecclesiae fougdenensis Anno 1602*". Notisen upprepas två gånger på bakre pärmspegeln åtföljd av årtalen 1621 respektive 1635. På samma spegel återfinnes även en räkenskapsnotis, där följande text ännu är

läsbar: "Jonas i baerby, Zacharias i Lundby, Mattes i Lundby, Folker i Wäl-näs, Peer i Wigby, Olof j Hälleby, Las-se j Wiggeby". För varje namn antecknas "4 marker". Ortnamnen äro identiska med några av de större byarna i Fogdö socken. (6) Alla de namngivna personerna återfinnas i den äldsta bevarade mantalsförteckningen för Fogdö, avseende åren 1595–1596. (7) Samme skrivare, som har skrivit räkenskapsnotisen, har även utfört ägaranteckningen år 1602. Det bör kanske tilläggas, att man ännu vid 1600-talets början, enligt medeltida sed, arkiverade viktigare kamerala och administrativa anteckningar från sockenförvaltningen genom att införa dem i någon av sockenkyrkans liturgiska böcker. (8)

På pärmspeglarna finnas även rader av namnteckningar. Inga närmare upplysningar om namnens bärare ha stått att uppbringa. Namnformerna äro oftast latinska. Detta gör det troligt, att det är fråga om präster eller djäknar, vilka ha ägt eller eljest kommit i kontakt med sångboken. Ett utslag av dessa boklärdas personers skrivklåda ha vi helt säkert i de citat ur kyrkofädernas och de klassiska latinska författarnas skrifter, som jämte diverse latinska ordstäv och småedikter här och där finnas i handskriftens marginaler. En av nidstroforna, som återfinnes i nedre marginalen på fol. 67v lyder: "*Mi Monache bone deberes verna-*

⁶ C.M. Rosenberg: Geografiskt statistiskt lexikon öfver Sverige I–II (1882–1883) samt Generalstabens karta över Sverige, Västeråsbladet. ⁷ Kammararkivet: Sörml. handl. 1596:1 Ärlig ränta fol. 1r–2v, 25v–33v.

⁸ A. Sandberg: Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med 1800 (1948) s. 41 ff.

cula uti, sed quid mortalibus prodest tua lectio phantastica, cum socijs dolorum desideres imum". Citat med liknande innehåll påträffas ofta ditklottrade i musikhandskrifter av Fogdöbokens typ. Innehållet i nidverserna vittnar om en tid, då man för längesedan hade mist förståelsen för de liturgiska handskrifternas innehåll och mest betraktade dem som de sista resterna av den medeltida kyrkans vidskepelse och villfarelse. Handstilen i citatet i Fogdöboken uppvisar typiska drag av sent 1600- eller tidigt 1700-tal. Vi hänvisas sålunda till den lutherska hög- och senortodoxins och den begynnande upplysningens tid. Kanske kan man också finna citatets innehåll tidstypiskt för just denna epoks syn på den äldre klassiska liturgin.

Handschriftens innehåll – Fogdöboken en systerhandskrift till Toresundsbooken i Strängnäs Stiftsbibliotek

Handschriftens innehåll fördelar sig på tre, från varandra tydligt avgränsade avsnitt, som vi kunna benämna: Ordinarium, Sequentiarium och Antifonarium.

Bokens nuvarande befintlighet, Fogdö församling, och framförallt pärmanteckningarna, som låta förstå att den redan tidigt har tillhört Fogdö kyrka, hänvisa oss till Strängnäs stift som den troliga ursprungsorten. En jämförelse med två identifierade Strängnäsandskrifter, Aspöboken och den förutnämnda Toresundsbooken, bevisar till fullo Fogdöbokens samhörighet med sagda stifts liturgiska tradition. Särskilt Toresundsbooken står Fogdöboken mycket nära, ja, så nära, att man kan påvisa direkta innehållsliga och dispositionsmässiga överens-

stämmelser i långa stycken. Man vågar därför utan tvivel rekonstruera Fogdöbokens förlorade innehåll med ledning av Toresundsbooken. Likaså kan man med Fogdöbokens hjälp få klarhet i vad som kan ha varit innehållet i en del av den nuvarande Toresundsbooken lakuner. På så sätt kan alltså handskriftsfyndet i Fogdö komplettera C.-A. Mobergs rekonstruktion av Toresundsbooken (9).

När man jämför de båda handskrifterna, skall man beakta, att Toresundsbooken (härefter förkortad TB eller T) format är något större än Fogdöbokens (härefter förkortad FB eller F). Yttermåttarna äro cirka 17 × 22 cm, skrivytan cirka 13 × 16 cm och notsystemen 7–8 per sida. TB rymmer alltså något mera text per sida än FB (1 rad i TB motsvarar ungefär 1¼ rad i FB). TB har i sen tid blivit ombunden och är nu försedd med ett modernt blågrått kartongband. Vid reparationen har bladens ursprungliga ordningsföljd flerstädes rubbats. Två folieringar finnas, den ena utförd med bläck, den andra med blyerts. På grundval av den förra, som visserligen härstammar från tiden före sagda reparation, men som knappast kan anses ursprunglig, har Moberg utfört sin rekonstruktion. (10) I det följande anföres för

⁹ C.A. Moberg: Die liturgischen Hymnen in Schweden (1947) s. 162.

¹⁰ Moberg synes (a.a.s. 162 n. 1) vilja hävda bläckfolieringens ursprunglighet. Han kritiseras häri av A. Andrén i dennes avhandling Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv (1952) s. 274 not 31. Den av Andrén åberopade luckan i texten har liksom den stora lakunen i handskriftens början dock uppkommit efter bläckfolieringens införande. Det inhäftade tryckets sista blad utgör fol. 35 enl. bläckfolieringen, det första bladet i den nuvarande handskriften fol. 37. Man bör också uppmärk-

TB, där så kan ske, båda folieringarna. Den första siffran anger härvid bladets plats i den nuvarande handskriften.

Bortsett från skiljaktigheterna ifråga om bokband och format likna handskrifterna varandra mycket redan i det yttre. De äro utförda av skilda skrivare, som dock uppvisa många gemensamma drag i pennföring och arbetssätt. Toresundsskrivaren har sålunda i likhet med Fogdöskrivaren nedlagt stor omsorg på bokens yttre utformning. Även i TB löper texten med en jämn och pryddig sen 1500-talskursiv, som ibland närmar sig präntets form. Skriftens uppställning är något glesare än i FB och Toresundsskrivaren har använt en tunnare och spetsigare penna än sin Fogdökollega. Av annan hand än huvudskrivarens innehåller TB endast ett halvt påskkyriale (Kyrie + Gloria). Styckets rubrik (Kyrie pascale novum), placeringen utanför det egentliga ordinariet samt skrivarhanden äro faktorer, som tala för, att partiet kan vara sekundärt i förhållandet till den övriga texten.

Även i fråga om anfangernas utformning råder stor samstämmighet mellan TB och FB. Man jämföre t.ex. gestaltningen av den första initialen i Mikaeli-officiet (FB fol. 47r, TB fol. 36/77r).

samma, att i den löpande sifferserien i denna foliering åtskilliga nummer fattas här och där utan att motsvarande lakuner i texten föreligga. Å andra sidan löper folieringen utan avbrott trots att textsammanhanget tydligt visar att bladförlost föreligger. En del blad sakna, trots att de tillhöra den ursprungliga handskriften, helt varje märke av bläckfolieringen.

Handskriftens lakuner, sådana de framgå av foliering eller textsammanhang äro följande: Fol. 1–5, 12–21, 24, 29–31, 36, 43–47, 50, 80, 87, 107–108, 110, 134, 145. Moberg omnämner endast några av dessa.

Konturteckningen i FB motsvarar exakt underlaget till TB:s ståtliga anfang. Fle- ra exempel kunde andragas. Den långtgående överensstämmelsen förutsätter nästan, att skrivarna ha haft gemensam förlaga.

Av FB:s *ordinarium* återstår i dag endast slutet. Fragmentet omfattar hela det nuvarande första lägget och upptar en samling Benedicamus-versiklar med svensk och latinsk text samt det latinska Te Deum med svensk översättning. Den sistnämnda texten är, såsom vi ha visat, på grund av bladbortfall något defekt. (11) I TB:s nu likaledes ofullständiga *ordinarium* ingå, förutom Fogdöfragmentets texter, även rester av momenten Kyrie – Agnus Dei. (12) Det handskrivna ordinariet i denna codex kompletteras av den år 1578 tryckta Tron. (13)

En jämförelse av de båda ordinariefragmenten visar, att Benedicamusmomentet i FB och TB, med undantag av smärre detaljer, har samma disposition med nästan likalydande rubriker för den liturgiska festskalan och samma melodi-bestånd. Avsnittet är sålunda i båda handskrifterna indelat i två parallella serier med svensk, respektive latinsk text. Serierna äro i FB placerade i en följd i slutet av ordinariet. I TB återfinnes endast den svenska serien inom ordinariets ram. Den latinska har införts på ett ledigt utrymme i antifonariet (mellan Mi-

¹¹ Texten är defekt från orden ”Tw öffweruann dölben”.

¹² De sistnämnda momenten äro förtecknade och beskrivna av S. Kroon i *Ordinarium mis-sae* (1953) s. 134 f.

¹³ Endast i den latinska versionen ha noter inskrivits. Melodin är det s.k. *credo cardinale* = Grad. Rom. IV. Melodin till *credo* i det handskrivna ordinariet = Grad. Rom. II.

kaeloefficiet och invitatorieavdelningen). (14) Inom varje serie äro versiklarna på hävdvunnet sätt fördelade enligt kyrkoårets liturgiska festskala. Denna är ganska rikt varierad. (15) Festgradernas inbördes rangordning är den medeltida med totum duplex-graden först. Den exakta kongruensen mellan festgrads-rubrikerna i de båda serierna är i dag omöjlig att avgöra. I både TB och FB är den svenska serien mycket fragmentarisk. Den latinska är däremot helt intakt. Allt som allt innehåller FB i dag 16 melodier fördelade på 10 rubriker. Motsvarande antal är i TB 15 melodier och 13 rubriker. Rubrikernas lydelse samt fördelningen av melodimaterialet i respektive handskrift framgår av innehållsöversikten.

FB har genomgående kortare och enklare rubriker än TB. Identiteten är dock i förekommande fall oomtvistlig, då i allmänhet samma melodiformel anvisas i båda handskrifterna. Beträffande dispositionerna föreligga dock en del intressanta divergenser.

FB upptar sålunda ofta under gemensam rubrik två olika melodier (i översikten betecknade a och b), som i TB däremot placeras efter varandra med särskilda rubriker. Rubrikerna i TB visa, att det är versiklar för fester med samma festgrad men sinsemellan något olika karaktär (olika feriation). Understundom återfinnes dock en och samma melodi under helt olika rubriker i FB och TB (t.ex. FB Ad apostolis b + De domina nostra b = TB In dominicis diebus a och b).

Den sistnämnda skiljaktigheten torde ha ett samband med den revision av det

medeltida mässordinariet, som företogs i de svenska stifteten under loppet av 1500- och 1600-talet. (16) Omredigeringen betydde en reduktion av antalet kyrialserier och kyrialalternativ samt omdisponering av visst melodimaterial, så att nya kombinationer uppstodo. I och med den framträngande lutherska ortodoxin och dess betonande av söndagen på bekostnad av helgdagarna synes man ha varit benägen att överföra vissa delar av t.ex. det medeltida apostlakyrialet till söndagarnas ordinarium (17). Enligt detta resonemang skulle det alltså finnas tecken, som tyda på, att FB i fråga om ordinariets disposition följer en konservativare linje än TB. Huruvida man därav kan draga den slutsatsen, att FB:s tillkomsttid ligger något före TB:s är svårt att säga.

Märkas bör, att de svenska versiklarnas melodier i både TB och FB äro mer syllabiska till sin karaktär, de latinskas mer melismatiska. Reservation må göras på grund av den svenska seriens fragmentariska skick. Man får dock intryck av en genomförd princip. Huruvida denna princip i så fall kan tänkas bottna i

¹⁴ Anordningen torde, liksom det faktum, att TB helt saknar custoder i läggen, tyda på, att handskriften har bundits före skrivningen.

¹⁵ De rubriker i TB, som innehålla termen "festum terre", böra särskilt uppmärksammas. Termens innebörd har diskuterats mycket bl.a. av svenskarna G. Lindberg i *Kyrkans heliga* år 1937 s. 328 ff och S. Kroon i *Festum terrae* (KA 1947) s. 61 ff, där en sammanfattning av forskningsläget gives. En översiktlig artikel i ämnet av S. Helander ingår i *Kulturhist. lexikon för nordisk medeltid* bd. 4. Helander hävdar där, att festum terre ej är en festgrad utan synes ha göra med feriationen. Sammanhanget i TB:s festgrads-rubriker synes närmast stödja Helanders mening.

¹⁶ se härom Kroon: *Ordinarium missae* kap. 3.

¹⁷ *Ibm* s. 201 f, s. 205 f.

några reformationens mått och steg för att anpassa liturgin till det nya kyrkliga läget må diskuteras. Att versikelns responsum endast utsättes i den svenska serien torde ha sin grund i att man varit angelägen om att lära sångarna den svenska textens adaptation till den traditionella melodin.

Bland *Benedicamus*-versiklarna finnas i både FB och TB en s.k. trop. Dessa medeltida tildiktningar till mässordinariets texter användes med förkärlek i många av de reformatoriska kyrkorna. Även i svenska kyrkan kan bruket av troperade ordinarier beläggas. (18) Jacobsson anser dock, att man här "varit mycket restriktiv gentemot dylika textutvidgningar." (19) Vissa handskriftsfynd kunna dock tyda på en större uppskattning av troperna i vårt land under de mer traditionalistiskt inriktade strömningarna under Georg Normans och Johan III:s tid. (20)

Troperna tillhörde högtidernas och helgondagarnas liturgi. I det senare fallet innehöllo de ofta direkta invocationer om helgonens förbön och hjälp. I våra handskrifter anvisas troperna för Mariadagar (i TB som enda möjlighet, i FB som det ena av två alternativ). Texten,

som i FB och TB är en och samma, lyder: "*Benedicamus in laudem patris (FB = in laudem christi) qui matrem suam Mariam benedixit in aeternum Domino*". Enligt vad författaren har sig bekant, har denna trop eller dess förebild icke spårats i det hittills undersökta, bevarade liturgiska materialet från svensk medeltid. Texten bör dock ha tillhört en allmännare spridd repertoar. Wagner meddelar den nämligen med exakt samma lydelse som i TB ur en tysk 1400-talskälla. En obetydlig avvikelse i melodin är i detta fall skönjbar. Både FB och TB sakna melismen c-d d på ordet *patris* och skriva i stället c d. Vid jämförelsen med Wagners källa kan man konstatera, att tropen i våra båda sånghandskrifter har behållit sin medeltida ordalydelse. Bl.a. det rent bibliska innehållet i texten har möjliggjort upptagandet i den reformatoriska liturgin. (20a)

¹⁸ Angående bruket av troperade texter i reformationens Tyskland se Ch. Mahrenholz: *Altargesang* i MGG bd. 1. För Sverige se Kroon: *Ordinarium missae* s. 182 m.n. 2.

¹⁹ Jacobsson: a.a.s. 61 f.

²⁰ A. Adell: *Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor* (1941) inl. s. 16, 29 ff samt E. Segelberg: *Kyrie fons bonitatis* (denna tidskr. årg. 1950) s. 99.

^{20a} Wagner, *Einführung III* (1921) s. 508.

TACKOM OCH LOFFUOM

TB fol. 106r, FB fol. 1r

tonart

- 1) fragment med utsatt responsum i FB; saknas i TB
- 2) fragment; rubrik i FB: *In duplicibus a pascha /a/*
- 3) fragment med utsatt responsum; rubrik i FB: *De apostolis*
- 4) *In dominicis diebus*, med utsatt responsum

I

VIII

I

II

BENEDICAMUS DOMINO

TB fol. 42/84v–44/86r, FB fol. 1r–2v

1) In summis festis et totis duplicibus	V tuba B
2) TB: In minoribus duplicibus, FB: In minoribus /a/	V tuba C
3) TB: In duplicibus cum non sint festa terre, FB: In minoribus /b/	V tuba B
4) TB: De Apostolis, FB: Ad Apostolis /a/	VI
5) TB: In dominicis diebus /a/, FB: Ad apostolis /b/	I
6) TB: In dominicis diebus /b/, FB: De Domina nostra /b/	VIII
7) De Domina nostra (FB: /a/)	II
8) TB: In festis totis duplicibus et in duplicibus, FB: In festis totis duplicibus /a/	I
9) TB: In duplicibus festis, FB: In festis totis duplicibus /b/	V tuba B
10) TB: In festis terre et simplicibus festis, FB: In simplicibus /a/	VIII
11) TB: In festis cum non sint festa terre /a/, FB: In duplicibus a pascha /b/	VIII
12) TB: In festis cum non sint festa terre /b/, FB: In simplicibus /b/	VIII

FB:s och TB:s stora överensstämmelse i fråga om Benedicamus-momentets utformning talar för att ordinariet i sin helhet har varit kongruent eller nära nog

kongruent. En rekonstruktion av handskrifternas inledande parti visar att detta är möjligt.

ORDINARIUM

TB:

fol. 1–5 s a k n a s

6/107–11/112 4 kyrialserier [+ Kyrie paschale novum fol 44/86]. Se Kroons redogörelse i Ordinarium missae.

7–21 s a k n a s

22/105–23/106 fragment av Tackom och loffuom
Benedicamus Domino (se fol. 42/84v–44/86r)
Te deum . . . Tu rex gloriae Christi

24 s a k n a s

25/101–27/103r /O Gud wij loffua tig . . . /lunda loffua tigh alle helge Martyrer . . .

27/103v–28/104 Credo nicenum

29–31 s a k n a s

32–35 Troon (tryckt 1578)

FB:

före fol. 1 saknas 24 blad

fol. 1–2 Tackom och loffuom + Benedicamus Domino

3–6 Te Deum

6–7 O Gud wij loffua tig

Kvaternen, som innehåller det tryckta credo nicenum utgör den nuvarande TB:s inledning. Resterna av det handskrivna ordinariet ha vid ombindningen placerats i volymens slut som fol. 101–112. Kvarsittande äldre foliering utvisar dock, som Moberg har påpekat, (21) att bladen tillhör den ursprungliga handskriftens början. Eftersom de resterande bladen där ha utgjort fol. 6–11, 22–23, 25–28 är det troligt, att ordinariet i TB har omfattat hela det parti, om minst 30 blad, som nu saknas före det inhäftade trycket. Att ordinariet i FB har haft sin plats i bokens inledande parti står utan vidare klart. De numera bortfallna delarna ha helt eller delvis utfyllt den stora lakunen i denna handskrifts början. Lakunen och det nuvarande första läggaget med ordinariefragmentet omfatta tillsammans 32 blad. Med hänsyn till vad som sagts om FB:s format i förhållande till TB:s bör utrymmet i detta fall vara tämligen likvärdigt kvantitativt sett. Att de båda liber cantus-handskrifterna ha inletts av ett ordinarium är i god överensstämmelse med medeltida gradualtradition. (22) I FB:s och TB:s fall har ordinariet tydligen varit ett ordinarium missae utökat med vissa delar av tidegårdens dito. Detta är ju endast i

överensstämmelse med FB:s och TB:s liber cantus-karaktär.

Även *sequentiariet* har i båda handskrifterna troligtvis haft samma eller nästan samma utseende. I FB, där denna avdelning frånsett bortfallet av de två sista bladen (23) ännu är helt intakt, upptages material för Jul, Påsk, Pingst, Kristi Himmelfärds och Helga Trefaldighets fester. TB:s numera mycket defekta sequentiarium innehåller fragmentariska rester av samma jul-, påsk- och pingstsekvenser som ingå i FB. En kontroll av bläckfolieringen visar, att TB:s sequentiarium numera saknar åtminstone 7 blad. Med hänsyn till denna folierings troligen sekundära art kan ju bladförlusten vara större än så. Redan det angivna antalet synes dock vara tillräckligt för att i TB ge plats även åt FB:s båda sekvenser för Himmelfärden och Trefaldighetsfesten. (24)

Båda sångböckerna upptaga hela svenska översättningar till Julens Laetabundus och Påskens Victimae paschali.

²¹ Moberg; a.a.s. 162.

²² B. Ståblein: Kyriale (MGG bd. 7). För ex. från Sverige se bl.a. Kroon: Ordinarium missae och Jacobsson passim.

²³ se handskriftsbeskrivningen.

²⁴ En rekonstruktion av *sequentiariet* får följande utseende:

Översättningarna överensstämma med texten i Liten Sångbok 1553. Inte för någon sekvens meddelas versus intercalaris. I fråga om den musikaliska formen överensstämma handskrifterna helt, så långt man kan kontrollera detta. FB och TB återge utan nämnvärda divergenser de traditionella melodiformerna. Julsekvensen företer dock den äldre typen i detta avseende med nästan syllabiska initia. (25)

I pingstofficiet i TB finns, som Moberg uttrycker det "ett insprängt parti av mässformuläret". (25a) Avsnittet omfattar två blad och innehåller brottsstycken av introitus och graduale för påskrespektive pingstdagens högmässa. Bladen tillhöra av skrivarhanden att döma den ursprungliga handskriften. De sakna dock bläckfoliering (enligt blyertsfolieringen utgöra de fol. 30–31). Vid rekonstruktionen av TB är det därför svårt att på ett meningsfullt sätt infoga dem i helhetssammanhanget. Deras nuvarande placering är i varje fall knappast den ursprungliga. Bladen äro sålunda infogade (mellan fol. 29/72 och 32/73) i början av ordningen för pingstdagens matutin, på ett sådant sätt, att dess första responsorium brytes i två hälfter, som alltså få sin plats på var sin sida om inskottet.

TB var troligen bunden, då den skrevs (läggen sakna custoder). Skrivarens enda möjlighet att medtaga en vid avskriv-

ningen ofrivilligt överhoppad text har då varit att införa den på annat ställe än det avsedda. Han bör dock knappast ha påbörjat inskrivningen av en sådan text, förrän han avslutat det avsnitt, som han hade för händer, då han gjorde upptäckten. En bindningsteknisk undersökning på det aktuella stället i TB visar, att avsnittet med mässtexterna utgör resterna av ett lägg om troligen 4 blad. Man ser tydligt, att fragmentet är inlagt i och fastklistrat vid det lägg, som bl.a. innehåller pingstofficiets senare delar. (26) Ingreppet torde ha utförts vid TB:s omtalade ombindning.

Skulle man med utgångspunkt från ovanstående iakttagelser och med ledning av fragmentstexternas liturgiska karaktär gissa deras placering i den ursprungliga handskriften, är man mest böjd att föra dem till bokens andra delar ur mässpropriet – sekvenserna. Detta passar också bäst med förhållandena i FB:s sequentiarium. Här saknas som

²⁵ C.A. Moberg: Über die schwedischen Sequenzen (1927) II s. 6 not 1 melodi nr. 4.

^{25a} Moberg: Die lit. Hymnen s. 162 b.

²⁶ Texten i Påskintroitus defekt i början. Av antifonen finnas endast de tre sista orden + Alleluia (. . . est scientia tua All.). Gradualet till samma mässa "Haec est dies" är intakt. Intakta äro även introitus och graduale för Pingstdagen.

Angående sättet för bladens insättande: första responsoriets text börjar med orden: "Dum complentur" längst ned på fol. 29/72v och fortsätter med ordet "penthecostes" längst uppe på fol. 32/73r.

	TB	FB
Lactabundus exultet (Jul)	-/36r - 1/37v	8r - 9v
Alle christne frögdar sig	1/37v - 3/39v	9v - 11v
Victimae paschali (Påsk)	4/40r - 5/41v	11v - 12v
Jesus Christus han är worden	5/41v - -/43v	12v - 14r
Rex omnipotens (Kristi Himmelsf.)	-/43v - -/45r	17r - 19v
Benedicta semper sit (H. Tref.d.)	-/45v - -/46v	19v - 21v
Sancti Spiritus nobis assit (Pingst)	-/47r - -/50r	14r - 17r
Introitus+Graduale (Påsk-Pingstdagen)	-/50v + 30r/- 31v/-+1	21v + 2

sagt de två sista bladen i denna avdelning. Eftersom julofficiet börjar längst upp på fol. 22r, kan utöver Trefaldighetssekvensens slutstrof endast ett mindre textparti ha fått plats. Varför inte då något introitus och/eller graduale?

Antifonariet, den tredje huvuddelen, är i båda handskrifterna den omfångsraste. I både TB och FB innehåller avsnittet tre underavdelningar. Dessa äro för TB:s vidkommande: Officiedel, Invitatoriedel och Hymnarium samt i FB:

Officiedel, Invitatoriedel och Tonarius. Såsom tidigare nämnts finns i nuvarande FB:s slut en stor lakun. (27) I TB saknas ett antal blad mellan Invitatorieavdelningen och Hymnariet. Det synes alltså icke uteslutet, att båda handskrifterna haft samma fyra underavdelningar.

Officiedelen upptar i båda handskrifterna tre officia de tempore: Jul, Påsk och Pingst. De sanctis meddelas officium de S. Michaelo archangelo. De enskilda officierna ha följande omfattning:

TB fol. 9/51r–48/84r, FB fol. 22r–54r

- Jul: I vesp: 5 Psalmantif+Resp+Hymnic(T+Versikel)+Magnificatantif
 comp: 1 Psalmantif(T+Resp-, Hymn- och Versikel-inc)
 mat: Invit+3 Psalmantif+4 Resp
 laud: 5 Psalmantif+Benedictusantif
 II vesp: 5 Psalmantif+Magnificatantif
 Påsk: I vesp: 1 Psalmantif+Magnificatantif
 comp: antif t Nunc dimittis
 mat: Invit+3 Psalmantif(T+Versikel)+3 Resp
 laud: 5 Psalmantif+Benedictusantif
 II vesp: Resp+Magnificatantif
 Pingst: I vesp: 1 Psalmantif+Magnificatantif
 comp: Antif t Nunc dimittis(T+Psalmantif- och Hymninc)
 mat: Invit+3 Psalmantif+3 Resp
 laud: 5 Psalmantif+Benedictusantif
 II vesp: Magnificatantif
 Mikaeli: I vesp: 1 Psalmantif+Resp
 mat: Invit+3 Psalmantif+3 Resp
 laud: 5 Psalmantif+Benedictusantif
 II vesp: Magnificatantif

Enklast åskådliggörs innehållet i antifonarieavdelningen genom en jämförelse med den numera i nytryck lätt tillgängliga Liber Cantus Upsaliensis 1620 (nyutgåva av P. Edwall 1943). Därvid kommer även Strängnästraditionens avvikelser från ärkestiftets att tydligt framgå.

AVVIKELSER FRÅN LIBER CANTUS
 UPSALIENSIS 1620

JUL

1 *vesper* psalmantifoner: Orietur sicut sol, Dum ortus fuerit sol (FB: Quon-

²⁷ se handskriftsbeskrivningen.

iam fuerit sicut sol), Gaude et laetare, Bethlehem non es minima

TB hymntextens incipit: Veni redemptor gentium + Versikel: Praesepe iam fulget; Magnificatantifon: Cum esset desponsata

completorium psalmantifon: Tu Bethlehem; psalm: Cum inuocarem

TB: responsorietextens incipit: In manus tuas domine + hymntextens incipit: Veni redemptor gentium + Versikeln incipit: Custodi nos

matutin responsorium II, versus: Gloria in excelsis

laudes psalmer: Dominus regnauit, Iubilate, Deus Deus meus, Benedicite, Laudate Dominum de coelis (FB har de två sista i omvänd ordning)

PÅSK

I vesper psalm: Laudate Dominum omnes gentes

completorium antifon till Nunc dimittis: Alleluia Alleluia Alleluia

matutin responsorium III, versus: Ecce praecedit vos

TB: Versikel: Resurrexit Dominus Alleluia

Laudes psalmer: Dominus regnauit, Iubilate, Deus Deus meus, Benedicite, Laudate Dominum omnes gentes

2 vesper responsorium: Christus resurgens ex mortuis; Versus: Dicant nunc Iudaei

PINGST

I vesper FB psalm: Benedictus Dominus Deus

completorium TB antifontextens incipit: Veni Sancte + hymntextens incipit: Beata nobis gaudia

matutin psalm III: Benedic anima; responsorium I, versus: Repleti; responsorium III, versus: Loquebantur

MIKAELI

I vesper responsorium: Te sanctum Dominum; versus: Cherubim quoque (TB endast textens incipit)

matutin TB psalmer: Verba mea auribus, Dominus Deus noster, In domino confido (FB och LCU: evovae); responsorium III: In conspectu angelorum; versus: Super misericordia; TB responsorium /IV/: Te sanctum dominum, versus: Cherubim quoque

laudes psalmer: Dominus regnauit, Iubilate, Deus Deus meus ad te leuauit, Deus Deus meus ad te de luce, Benedicite (FB: Benedictus)

Som framgår av ovanstående schema ha officierna i stort sett den omfattning, som är vanlig för en liber cantus. TB är som synes något utförligare i det att den upptar vissa smärre moment, som FB utelämnar. I dessa fall meddelas dock endast text. Ofta är momentet endast antytt genom ett incipit eller en rubrik. Julmatutinens fjärde responsorium är det, som i de flesta breuarietraditioner upptages som nionde responsorium: Verbum caro, versus In principio erat verbum. Påskaftonens vesper har den traditionellt "förkrympta" formen med endast psaltarpsalmen 116 (enligt Vulgata) och Magnificat. I påskmatutinen i FB har under invitatoriets sista halleluja sekundärt införts några rader som av allt att döma har hämtats ur ett medeltida rimofficium eller något liknande. Citatet är infört mellan notsystemen med ytter-

ligt små präntade bokstäver. Det lyder: "Pascha novum alme pater corda per quadragesima nox oculiti(?) vi et robur". Många liknande texter finnas upptagna i *Analecta Hymnica*. (28)

I Pingstens första vesper upptages som enda antifon den medeltida antifona super omnia laudate, den välkända *Veni Sancte Spiritus*. Man bör här lägga märke till melodiformen, som redan genom sin början g-f e-d mycket lätt lokaliseras såsom tillhörig Strängnästraditionen. (29) Efter vanligheten meddelas i båda handskrifterna textens initium och psalmtö-

nens slutfall till de på antifonerna följande psaltarpsalmerna och cantica. I Pingstens laudes utsättes väl melodislutfallet men inga textincipit. I FB saknas båda i Mikaelidagens matutin.

Invitatorieavdelningen upptar sju olika melodier till *venite*-psalmen. Av avsnittets generalrubrik framgår att de sju alternativen täcka hela kyrkoårsloppet. Alternativens inbördes ordning skiftar något i handskrifterna. Efter vanligheten har TB något utförligare rubriker. Rubriksättningar, tonarter m.m. framgår av följande översikt.

VENITE

TB	FB		tonart
nr 1	4	Dominica prima aduentus et per aestatem	IV:1
	2	Hyemale inuitatorium item secunda aduentus et in coeteris	IV:3
	3	De martyribus et tertia dominica aduentus	II
	4	TB: Paschale et quarta aduentus et in coeteris item de sancto Michaelo	
		FB: Paschale et in aliis simplicibus /sic!/ 7	VII
	5	TB: De natiuitate Christi	
		FB: In die natiuitatis Domini	IV:2
	6	TB: De Sancto Spiritu et ascentione	
		FB: In die Pentecostes	V tuba C
	7	De Apostolis	III

FB:s *tonarius* är tyvärr endast fragmentariskt bevarad. Fragmentet omfattar den nuvarande handskriftens två sista blad (fol. 70v–72v) och upptar endast de tre första tonarterna. Tonariet följer den för dylika översikter gängse uppställningen. Först meddelas det ordinarie slutfallet och under denna finalis står tonartens nummer. Därpå följer mittkaldens: Medium. Så givas exempel på

recitation enligt enkel tidegärdspsalmodi, varpå följer initium. Sist upptages canticumpsalmodin för Magnificat och Be-

²⁸ *Analecta Hymnica* bd. 46 nr. 67, In Resurrectione Domini är mycket påminnande om vår här aktuella text.

²⁹ Edwall: Tidegården i den svenska kyrkan under 1500- och 1600-talen (maskinskriven licentiatsavhandling i praktisk teologi, Uppsala) s. 181. Även på många andra punkter kan Strängnästraditionen särart beläggas med hjälp av Edwalls undersökning.

nedictus. Allra sist meddelas eventuella differenser. FB förtecknar fyra sådana i första tonarten.(30)

Av textsammanhanget och folieringen framgår tydligt att TB åtminstone saknar två blad (fol. 107, 108 enl. bläckfolieringen) mellan invitorieavdelningen och hymnariet. Lakunen är belägen mitt emellan två, relativt oskadade lägg. Tomrummet efter bladbortfallet verkar uppenbart större än att endast två blad skulle fattas. Vid omhäftningen av TB har man sett sig nödsakad att förstärka bindningen över springan efter bladen med dubbla lager klisterremсор. Detta tyder på att troligen ett helt lägg saknas på denna plats i TB. Ett lägg om 4 blad har här kunnat ge plats åt en tonalkatalog av samma slag som i FB. I den senare handskriften har den fullständiga tonarius enligt approximativa beräkningar omfattat cirka 5 blad.(31)

Innehållet i TB:s *hymnarium* är noggrant förtecknat och beskrivet av Moberg.(32) Enligt huvudrubriken innehåller avsnittet hymnmateriel för hela kyrkoåret. En genomgång av de enskilda rubrikerna och partierna visar, att avdelningen ännu i stort sett är intakt. Bortfallet kan uppskattas till ett eller annat tiotal blad.(33) Kvar äro 38 blad. Ytterligare 3 kunna med säkerhet rekonstrueras (fol. 110, 134, 145 enl. bläckfolieringen). Vi få då ett ursprungligt hymnarium om cirka 50 blad. Med hänsyn till den stora likhet, som i övrigt synes föreligga mellan FB och TB, är det väl att förmoda, att den förstnämnda handskriften även innehållit ett hymnarium, som då bör ha haft sin plats i den nuvarande slutlakunen och bör ha varit ut-

format i närmaste anslutning till TB:s hymnarium.

Slutresultatet av vår jämförelse synes alltså bli, att man kan betrakta FB och TB som systerhandskrifter.

FOGDÖBOKENS TILLKOMST OCH ANVÄNDNING

”Anno 1602”, årtalet i den äldsta bevarade ägaranteckningen från Fogdö, utgör en säker terminus ante, när det gäller att bestämma FB:s ålder. Lika lätt är det inte att direkt ur handskriften leta fram de övriga mer exakta uppgifter, som behövas för att tillfredsställande bedöma FB:s tillkomst och användning. Boken är, frånsatt de av oss omnämnda Fogdönötiserna, ganska förtegen om sitt förflutna. Bevis för handskriftens beroende av något visst, daterbart kyrkligt-liturgiskt statut under 1500-talet kan icke heller förebringas.(34)

Avgörande för dateringsfrågan och alla därmed sammanhängande, för oss ak-

³⁰ Enligt Adell: Gregorianik I (1963), musikbilagan s. 48 = ordinarie slutfall, därjämte a, a³, g⁵.

³¹ De tre första tonarterna=det nuvarande tonariefragmentet upptar drygt två blad. Efter antalet psalmtoner är detta=knappt halva tonariet.

³² C.A. Moberg: Die liturgischen Hymnen s. 162 ff.

³³ Bladförlusten är egentligen lokaliserad till hymnariets slut och omfattar därför egentligen endast Commune Sanctorum.

³⁴ En överensstämmelse med Kyrkoordningen 1571 kan konstateras framförallt ifråga om matutinen omfattning (”een nocturn”) och dagar på vilka sekvenser sjungas. Eftersom flertalet liturgiska regler bl.a. om matutinen äro likalydande i den handskrivna Kyrkoordningen 1561 och den tryckta 1571, erbjuder denna iakttagelse ingen hållpunkt för en fastare terminus post.

tuella problem blir därför upptäckten av FB:s långtgående överensstämmelse med TB. I TB ha vi ett redan undersökt och tillfredsställande daterat liturgiskt stoff, som kan användas för att testa de indirekta kriterierna från FB.

Den bakre tidsgränsen för TB:s tillkomst förlägges av Moberg till omkring 1580.⁽³⁵⁾ André sätter den på bättre grunder till 1574. ⁽³⁶⁾ Då det gäller FB, peka alla indirekta yttre kriterier mot senare 1500-talet. Papper av den sort, som har använts i FB, kan således med kortare avbrott beläggas från 1540-talets mitt t.o.m. 1570. Enligt Briquets beräkningar användes det papper, som fabricerades under 1500-talet för skrivändamål, inom fem till tio år. En lagringstid på upp till femton år kan ibland förekomma.⁽³⁷⁾ Välja vi något av de sista åren, som Briquet anger i sin årtalsserie för vattenmärkena 6683 och 6684, betyder detta, att detta papper kan ha brukats under hela 1570-talet och början av 1580-talet. Skrivstil och skrivteknik i FB likna också mycket den, som man möter i liturgiska musikhandskrifter från Johan III:s tid. Även bokbandet kan höra hemma omkring 1580.⁽³⁸⁾ Det är förmodligen FB:s ursprungliga, som har kommit till upprepad användning. Det är väl troligt att TB från början hade ett liknande.

Tillkomsten av TB sättes både av Moberg och André i samband med biskop Nicolai Olai Helsingii strävan, att under tiden närmast efter godkännandet av Nova Ordinantia ordna gudstjänstlivet vid Strängnäs domkyrka i traditionella former.⁽³⁹⁾ TB och FB torde därför båda vara slumpmässigt bevarade exemplar

av en större "sångboksupplaga". Det är i detta sammanhang man kan fråga om FB med hänsyn till vissa tecken på konservatism möjligen kan tillhöra den första delen av denna "upplaga".

Det är troligast att FB och TB båda äro skrivna i Strängnäs. Initiativtagaren till förändringar i stiftsliturgin var på reformationstiden liksom i medeltiden biskopen. Enligt vad man numera tror sig veta skedde skrivningen av liturgiska böcker såväl i domkapitlets scriptorium som i sångundervisningen vid katedralskolan. På detta sätt tillgodosågs både kyrkornas och de enskilda prästernas behov av liturgiska handböcker. Bokskrivningen i skolan skedde med sikte på djäkarnas kommande prästgärning. När djäknerna vart präst medförde han den bok han skrivit ut i sitt gäll.

Även om, såsom både Moberg och André hävdar, det tillstånd, som Nicolaus Olai Helsingius erhöll av hertig Karl år 1575 att ordna gudstjänstlivet, uteslutande avsåg domkyrkan, ⁽⁴⁰⁾ så torde impulserna ha nått vidare ut.

TB innehåller en del anteckningar, som närmare knyta den till Toresunds kyrka, visserligen först vid mitten av 1600-talet. I inventarieförteckningen 7/5

³⁵ Moberg: Die lit. Hymnen s. 162 n. 1.

³⁶ André: Nattvardsberedelsen s. 274 not 31. Beviset är, att samma pappersort, som finns i TB även förekommer i originalprotokollet till Nova Ordinantia i T 61 i Linköpings Stiftsbibliotek. Pappersorten har alltså brukats i Sverige redan i början av år 1575.

³⁷ C.M. Briquet: Les filigranes I (1923) Avant propos pag. XX.

³⁸ se handskriftsbeskrivningen.

³⁹ Moberg: Die lit. Hymnen s. 334; André: a. a. s. 275 m. not 34. Bokens innehåll stämmer med Hertig Karls brev 7/7 1575 angående ordnandet av gudstjänsten i Strängnäs domkyrka.

⁴⁰ se föregående not.

1676 betecknas den som "gammal uthsljiten" (41).

FB har däremot redan tidigt tillhört sin nuvarande hemkyrka. I inventariet från omkring 1580 för Fogdö-Helgarö pastorat, som även innehåller förteckning på de under åren 1579–1581 anskaffade inventarietpersedlarna förtecknas bl.a. "1 st songebook 13 marker" (42). Denna kan vara identisk med vår FB. Troligare är dock att handskriften för sin tillkomst och utforslande till Fogdö har att tacka en viss Tidemannus Laurentii. (43) Denne var bördig från Gävle och hade tidigt satts i skola på bekostnad av dåvarande kyrkoherden i Gävle Nicolaus Olai Helsingius. Tidemannus förblev Mäster Nils trogen och var en av dennes skyddslingar, som medföljde till Strängnäs när Helsingius blev biskop där 1563. I Strängnäs blev Tidemannus småningom satt som hörare (hjälpklärare) år 1573 och prästvigdes vid jultiden 1580 av biskop Nils. År 1593 blev Tidemannus Laurentii kyrkoherde i Fogdö. Under sin tid i Strängnäs skrev väl Tidemannus liksom andra djäknar en sångbok för personligt bruk i den kommande prästgårningen. Då Tidemannus Laurentii dog år 1619 i Fogdö blev hans sångbok antagligen kvar i sockenkyrkan och är troligen identisk med den nuvarande FB. Om vår handskrift varit en prästs personliga egendom från början och först senare såsom halvt avlagd kommit i kyrkans ägo, är det kanske inte så underligt, att den inte med säkerhet kan beläggas i inventarieförteckningarna. Där är den säkert igenkänd först 1824 (44).

De enskilda prästernas handskrivna liturgiska sångböcker skulle givetvis användas som komplement till de tryckta handböckerna och mässböckerna vid de ordinarie söndagsgudstjänsterna och när eljest det behövdes. Men framförallt voro de nödvändiga vid de stora helger-nas gudstjänster, då de terminerande djäkarna kunde tjänstgöra som korister i sockenkyrkan. Det är knappast med tanke på enbart domkyrkan som båda handskrifterna innehålla utförliga officer för Jul, Påsk, Pingst och Mikaeli. Det var just kring dessa helger som sockengången skedde (45). I detta sockensjungande ha vi nog också förklaringen till de många namnteckningarna på FB:s pärm-speglar. Det är otvivelaktigt de terminerandes autografer, som ha lämnats som minne.

Som liturgiskt material från Liturgiska Stridens kärnområde, som stifts- och sockenhistorisk källa är Fogdöhandskriften av största värde.

Carl-Gösta Frithz

⁴¹ Upsala Landsarkiv: Toresunds kyrkoarkiv L I.

⁴² Kammararkivet: Kyrkor, skolor och hospital nr. 79 Strängnäs stift. Inventarieförteckning för Strängnäs stift under 1570- och 80-talen.

⁴³ Om Tidemannus Laurentii se M. Collmar: Strängnäs stifts herdaminne bd 2 (1964) s. 240 ff.

⁴⁴ Upsala Landsarkiv: Fogdö kyrkoarkiv LI:1 Kyrkoräkenskaper m.m. 1635–1824.

⁴⁵ Enligt Constitutiones Collegii Strengnensis 1628 gavs skollov vid Jul, Påsk, Midsommar och Mikaeli. I tillägg finns även pingstlov omnämnt. Se härom A. Falk: Strängnäs gymnasiums historia (i Regium Gustavianum Gymnasium Strengense MDCXXVI–MCMXXVI) (1926) s. 30 ff. Constitutiones' latinska text enl. Liber Collegii i Strängnäs läroverks arkiv finns utg. i P.E. Thyselius: Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia (1839) s. 79 ff.